

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.341:316.42

Власова Т. Р.

Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА КАПІТАЛУ ЗДОРОВ'Я ЯК ЙОГО СКЛАДОВОЇ

Статтю присвячено категорії «людський капітал» та аналізу підходів до даного поняття у працях економістів. Виявлено, що сучасна теорія людського капіталу є результатом розвитку світової економічної та філософської думки, в якій започатковано розгляд людського капіталу в контексті зростання ролі знань і умінь, інтелектуальних складових економічного прогресу. Однак у більшості праць відносно незначна увага приділена здоров'ю людини як основі формування, розвитку та реалізації людського капіталу.

Ключові слова: людина, капітал, людський капітал, формування людського капіталу, капітал здоров'я.

Постановка проблеми. Поняття людського капіталу є відносно молодим, тому досі немає однозначного розуміння його сутності. Теорія людського капіталу передбачає, що вкладення в освіту, охорону здоров'я індивідуумами здійснюються на раціональній основі заради отримання більшої користі в майбутньому. Починаючи з 60-х років минулого століття особлива увага у наукових дослідженнях почала приділятися якості праці, рівню освіти та професійної підготовки працівників. Водночас у більшості праць бракує вивчення питань здоров'я людини як основи формування людського капіталу та вихідної умови його існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль людського капіталу у розвитку економіки досліджували зарубіжні вчені-економісти, зокрема, Г. Беккер, Й. Бен-Порет, С. Боулс, Б. Вейсброд, Ф. Махлуп, Дж. Мінцер, Дж. Псахаропулос, Л. Туроу, Т. Шульц, Б. Чізвік та ін. Важливий внесок у дослідження людського капіталу також зроблено у працях вітчизняних вчених. Зокрема, Т.Н. Шкода [1] та Н.М. Гвоздик у своїх дослідженнях розглядають теорію та практику ефективного інвестування та стратегічного управління людським капіталом на рівні підприємства. Д.П. Мельничук [2; 3] всебічно досліджує формування людського капіталу у контексті поліпшення якості життя населення. У працях М.І. Хромова [4] вивчається механізм реалізації стратегії розвитку людського капіталу в Україні. М.В. Ніколайчук [5] розглядає проблеми теорії та практики управління людським капіталом за умов розвитку економіки знань. У монографії Д.С. Насипайко здійснено комплексне дослідження процесу відтворення людського капіталу [6]. У працях Я. Ларіної і О. Брацлавської [7] вивчається розвиток людського капіталу в умовах глобалізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Освіта впливає на підвищення продуктивності діяльності індивіда, у той час як здоров'я впливає на час, протягом якого індивід здатен ефективно займатись виробничою діяльністю. Розглядаючи людський капітал індивідуума, його умовно можна розділити на дві великі категорії – на капітал освіти і капітал здоров'я. Незважаючи на численні публікації з даної проблематики, багато питань формування і викорис-

тання капіталу здоров'я як складової людського капіталу потребують поглиблених досліджень, що і визначає актуальність даної статті.

Мета статті полягає в аналізі основних підходів до визначення категорії «людський капітал» та його складової – «капіталу здоров'я». Виходячи з даної мети, постають наступні завдання: проаналізувати основні підходи до розуміння сутності людського капіталу; визначити необхідність інвестування у людський капітал; обґрунтувати сутність та зміст капіталу здоров'я як важливого об'єкту інвестування та основної складової людського капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Центальною проблемою теорії людського капіталу, розробленої у працях Г. Беккера, Й. Бен-Порета, С. Боулса, Б. Вейсброда, Ф. Махлупа, Дж. Мінцера, Дж. Псахаропулоса, Л. Туроу, Т. Шульца, Б. Чізвіка, є вивчення впливу витрат у зв'язку із навчанням, підготовкою на виробництві, медичним обслуговуванням, міграцією, пошуком інформації про ціни, народженням дітей, що розглядалися як інвестиції, на формування доходів та економічне зростання. Також важливим для дослідників цієї теорії людського капіталу є вивчення ефективності цих витрат і оцінка вартості людського капіталу.

Теорія людського капіталу посприяла, на нашу думку, повному подоланню традиційних поглядів на капітал як певного однорідного явища, представленого виключно речовими об'єктами; як чинника виробництва, що володіє ознаками однорідності, гомогенності. Т. Шульц з цього приводу зазначає: «Концепція капіталу виходить з наявності чогось реально існуючого, що має економічну властивість надавати майбутні послуги, які мають деяку вартість. Розуміючи капітал як щось таке, що надає майбутні послуги, представляється можливим розподілити ціле на дві частини, а саме: на людський (human) капітал і нелюдський (nonhuman) капітал» [8, с. 48].

Т. Шульц характеризував людський капітал як можливість народу в області освіти; досвід, здібності людей, здоров'я [9]. Категорію «людський капітал» він розумів дуже широко – як освіту у середніх та вищих навчальних закладах, самоосвіту, накопичення досвіду на робочому місці, а також як вкладення у сфери охорони здоров'я, освіти та науки [8]. Т. Шульц обґрунтував

наступну тезу: «Якщо освіта впливає на виробництво, що важливо для економіки, отже, це і є форма капіталу» [10, с. 37]. Капітал названий людським тому, що він є, за виразом Т. Шульца, складовою частиною людини. З таким само успіхом він може бути названий нематеріальним, невловимим, неречовим, ідеальним або навіть віртуальним. З іншого боку, цей вид капіталу позначається в англійських країнах словом *human*, що, однак, не повною мірою відповідає буквальному перекладу як «людський». Воно ближче за змістом до терміну «гуманітарний». Це дозволяє розглядати робітника як людину, яка виконує в процесі діяльності не тільки економічну, а й соціальну роль і має визначений соціальний статус.

У найпоширенішій формі концепція людського капіталу викладена в працях лауреата Нобелівської премії з економіки 1992 р. Г. Беккера. Вперше після А. Сміта і К. Маркса в економічну науку приходить усвідомлення, що не машини, а люди є рушійною силою економічного зростання і розвитку. В основі сучасної теорії людського капіталу лежить економічний підхід до людської поведінки, що знайшов відображення в наступній логічній схемі Г. Беккера:

- здібності, знання, професійні навички, мотивація стають капіталом у момент купівлі-продажу робочої сили, наймання на роботу чи одержання винагороди виконавцем роботи;
- удосконалення людського капіталу має сприяти зростанню продуктивності праці й виробництва;
- доцільне використання капіталу має призводити до зростання доходів працівників;
- зростання доходів стимулює працівника здійснювати вкладення в здоров'я, освіту для підвищення запасу знань і навичок, для того щоб потім ефективно застосовувати їх.

Ф. Махлуп, порівнюючи людський капітал із землею, виявляє їх подібність. Земля, як безкоштовний дарунок природи, не є капіталом, але витрати з поліпшення якості землі – капітал. Він зазначає: «Аналогічно з людськими ресурсами, невдосконалену працю (виокремлені «чисті» чи «сирі» послуги праці) потрібно відрізнити від удосконаленої, що стала продуктивнішою завдяки вкладенням, що збільшують фізичну чи розумову здібність людини. Подібні удосконалення складають людський капітал» [11, с. 419].

Г. Беккер, Т. Шульц, заперечуючи можливість купівлі-продажу самого капіталу, вважають, що послуги людського капіталу можуть брати участь у ринковому обороті. Вартість людського капіталу визначається, на їхню думку, витратами на його виробництво. Однак склад цих витрат значно розрізняється в роботах економістів-дослідників. Подібний «витратно-інвестиційний» підхід до аналізу людського капіталу, на нашу думку, відбиває лише поверхневі відносини і не дозволяє пояснити глибші, соціально-економічні, відносини.

Основні ідеї теорії людського капіталу, сформульовані Г. Беккером, були підтверджені і просунуті численними її прихильниками і послідовниками. Й. Бен-Порет визначає людський капітал як «фонд, функція якого – виробництво трудових послуг у загальноприйнятних одиницях виміру і який у своїй якості аналогічний будь-якій машині як представниці речового капіталу» [12, с. 355]. Д. Белл вважає, що «людський капітал складається зі здобутих знань, навичок, мотивацій і енергії, якими наділені людські істоти і які можуть використовуватися протягом визначеного часу з

метою виробництва товарів і послуг» [13, с. 50]. М. Фрідмен зазначає: «Спеціальна і професійна освіта... – це форма інвестицій у людський капітал, абсолютно аналогічна вкладенню грошей в устаткування, будинки та інші неживі форми капіталу» [14, с. 21]. Людський капітал М. Фрідмен визначив як частину сукупного майна, що знаходиться у володінні людини, поряд із грошима, облігаціями, акціями, фізичними благами.

Методологічним принципом, що лежить в основі обґрунтування теорії людського капіталу, є принцип аналогії. Засновники теорії людського капіталу зрівняли речовий і людський види капіталу на основі того, що інвестиції у розвиток, як одного, так й іншого, – джерело майбутніх доходів, заробітків чи майбутніх задовольень. За межами уваги та інтересів дослідників залишився той факт, що доходи і задоволення власників цих видів капіталу істотно відрізняються і при цьому дістаються різною ціною (одні повинні обов'язково працювати, а інші – ні). «Інвестиції в людський капітал ідеологи цієї теорії розглядають як дещо самостійне, відірване від самого процесу праці. Насправді ж ці інвестиції формують тільки здатність людини до праці, але без живої праці вони не реалізуються» [15, с. 14]. Крім того, їм «вдалося» практично виключити із системи чинників виробництва працю або зробити її мало-значимою категорією.

Важливо згадати також теорії людських відносин (Е. Мейо, У. Мур, Ж. Фрідман), якості трудового життя, управління людськими ресурсами (Дж. Дуглас, Е. Шейн) як кроки в одному напрямку – окремі концепції, розповсюджені у сфері менеджменту, що підтверджують зростаючу роль інтелектуальних складових економічного прогресу.

Нові теорії зростання, пов'язані перш за все з іменами Р. Лукаса, П. Ромера, розглядають науково-технічний прогрес як внутрішній чинник економічного зростання. Нові теорії зростання приділяють особливу увагу поширенню знань і умінь. Значний вплив на теоретичну думку останніх десятиліть також здійснили роботи австрійського економіста першої половини ХХ ст. Й. Шумпетера, який відмовився від погляду на рівновагу як нормальний стан економіки, поставивши в основу її динаміку. Вчений уважав, що елемент розвитку не зустрічається серед явищ, властивих кругообігу капіталу або тенденції до рівноваги, але діє на них як зовнішня сила [16, с. 150, 158, 160, 270, 287]. В основі економічного розвитку лежать інноваційні процеси, сутність яких полягає у впровадженні нових комбінацій чинників і умов господарської діяльності. Ідеї Й. Шумпетера стали основою виникнення на початку 80-х років ХХ ст. еволюційних теорій економіки [17], які зосередили увагу не стільки на процесах виробництва, розподілу і споживання благ, скільки на еволюції суб'єктів економічної діяльності як основи еволюції економічної системи в цілому. Інновації, відкриття, навчання у широкому розумінні зайняли центральне місце в описі механізмів еволюції. Еволюційні концепції М. Амендоли і Дж. Гаффарда [18] пропонують модель виробничого процесу, в якому технологія виступає як один з його результатів. При цьому створення нової технології обумовлено використанням специфічних людських ресурсів, що втілюють у собі прогресуюче знання. Б. Карлсон і Е. Теймаз виділяють дві причини економічного зростання: технологічний прогрес та економічну компетентність [19]. Остання визначається як здатність

фірми одержувати конкретні переваги на основі використання досягнень технологічного прогресу. Причому за своїм значенням цей чинник важливіший, ніж технологічний прогрес. Найістотніша відмінність між «новими» та еволюційними теоріями зростання полягає в тому, що перші виходять з розподілу обмежених ресурсів як стрижня економічної діяльності, у той час як останні ставлять в основу прогресуюче знання і відкриття, а також підкреслюють важливість інвестицій у нові технології. Інвестиції в нові технології викликають потребу інвестування в людський капітал.

Людський капітал складається не тільки з освітнього рівня особистості, але й з виховання, моральних якостей. Ці складові мають безпосередній вплив на економічний розвиток. Також невід'ємною частиною людського капіталу є стан здоров'я його носія. Інвестиції в цю складову дають можливість зберегти працездатність людини за рахунок зменшення захворюваності та збільшення продуктивного періоду життя. Здоров'я людини є не просто складовою людського капіталу, але фізіологічною основою та вихідною умовою його існування. Стан здоров'я впливає на інші можливості людини – здобувати освіту, займатися творчою діяльністю, заробляти гроші, піклуватися про свою сім'ю, дітей, брати участь у суспільному житті тощо. Здорова людина прагне здобути освіту, продуктивніше працювати та намагається покращити свій добробут.

Згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), «здоров'я – це стан повного фізичного, психологічного та соціального благополуччя людини, а не тільки відсутність хвороб та фізичних дефектів» [20]. Здоров'я – природний фізіологічний капітал людини, частина якого є генетично успадкованою, інша ж – набувається та зміцнюється у результаті витрат і зусиль самої людини та суспільства. Протягом усього життя індивідуума відбувається знос цього капіталу, і цей процес прискорюється з часом. Смерть розуміється як повне знецінення капіталу здоров'я. Інвестиції, пов'язані з охороною здоров'я, здатні уповільнити темп даного процесу.

Збереження здоров'я дозволяє використовувати людський капітал інтенсивніше і протягом тривалішого відрізка часу, таким чином, підвищуючи віддачу від інвестицій в освіту. Позитивні очікування відносно захворюваності та смертності стимулюють здобуття нових знань, оскільки відкривається можливість навіть у зрілому віці не тільки повністю реалізувати свої здібності, але й продовжити вдосконалюватись у професійному плані, отримуючи від цього вигоду.

Сукупність факторів може як позитивно, так і негативно впливати на здоров'я людини: стан навколишнього та соціального середовища, рівень доходів, освіченість, спосіб життя (заняття спортом, фізкультурою, паління, вживання алкоголю і/або наркотиків тощо), зміст і характер діяльності, рівень розвитку і доступності медичних послуг у країні, витрати на охорону здоров'я. Індивіди з вищим освітнім рівнем, як правило, більш раціонально підходять до використання капіталу здоров'я: вони більш схильні вести здоровий спосіб життя, намагаються уникати шкідливих звичок та небезпечних професій, грамотно користуються послугами охорони здоров'я, приділяють увагу профілактиці захворювань.

Витрати на охорону здоров'я в Україні, за даними Звіту про людський розвиток 2014 р., склали 7,2% ВВП. Аналогічний показник США – 17,9%. Щодо середньої прогнозованої тривалості життя українців, то вона складає 64,9 років для жінок і 56,6 – для чоловіків. Для порівняння: даний показник в Японії складає 75,5 років для жінок і 70,6 – для чоловіків [21, с. 188]. Проблема погіршення здоров'я українців стає гострішою та має широко обговорюватись не тільки внаслідок збільшення розриву тривалості життя порівняно з країнами Заходу, але й через необхідність покращання якості людського капіталу, добробуту людей у цілому.

Висновки. На нашу думку, пануючий у західній літературі підхід до людського капіталу є обмеженим і спрощеним. Надмірний однобічний підхід у науці завжди має негативні наслідки. Неправомірно в дослідженні даної проблеми виходити лише з ортодоксального неокласичного підходу. Потрібно розкрити глибші, соціально-економічні відносини, виявити природу людського капіталу, його якісну визначеність та структуру. Ми вважаємо, що в аналізі необхідне використання синтезу марксистського, неокласичного, інституціонального підходів, теорії еволюції економіки, а також міждисциплінарного підходу та використання відповідних методів до дослідження категорії «людський капітал». На даному етапі розвитку суспільних відносин виникла нагальна потреба дослідження першооснови існування людського капіталу – капіталу здоров'я. Необхідно розширити сферу вивчення та аналізу цієї складової людського капіталу заради формування цілеспрямованої економічної політики підтримки, збереження та зміцнення здоров'я населення, підвищення народжуваності, зниження захворюваності та смертності. Підтримка та вдосконалення капіталу здоров'я людини дозволить збільшити працездатність, продуктивність праці та добробут.

Список літератури:

1. Шкода Т.Н. Людський капітал підприємства: теорія і практика стратегічного управління : [монографія] / Т.Н. Шкода ; Нац. авіац. ун-т. – Київ : Світ Успіху, 2015. – 423 с.
2. Людський капітал України: демографічні передумови та соціально-економічні чинники формування : [кол. монографія] / За ред. Д.П. Мельничука ; Житомир. держ. технол. ун-т. – Житомир : ЖДТУ, 2014. – 317 с.
3. Людський капітал в економічній системі соціально орієнтованої держави : [кол. монографія] / За ред. Д.П. Мельничука ; Житомир. держ. технол. ун-т. – Житомир : ЖДТУ, 2013. – 418 с.
4. Хромов М.І. Механізм реалізації стратегії розвитку людського капіталу України : [монографія] / М.І. Хромов ; Донец. нац. ун-т, Ін-т економіки пром-ті НАН України. – Донецьк : Ноулідж, 2013. – 254 с.
5. Ніколайчук М.В. Управління людським капіталом за умов розвитку економіки знань: проблеми теорії та практики : [монографія] / М.В. Ніколайчук. – Хмельницький : ХНУ, 2012. – 201 с.
6. Насипайко Д.С. Відтворення людського капіталу : [монографія] / Д.С. Насипайко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 163 с.
7. Ларіна Я. Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації : [монографія] / Я. Ларіна, О. Брацлавська. – К. : Академія, 2012. – 244 с.
8. Schultz T. Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research. N.Y. : Columbia University Press, 1971.

9. Schultz T. Economic Value of Education. N.Y. : Columbia University Press, 1963.
10. Schultz T. Capital Formation by Education // Journal of Political Economy. – 1960. – Vol. 68. – P. 15–83.
11. Machlup F. The Economics of Information and Human Capital. – N.Y. : Princeton, 1984.
12. Ben-Porath Y. The Production of Human Capital and the Life Cycle of Earnings // Journal of Political Economy. – 1967. – Vol. 75 (4). – Part 1. – P. 352–365.
13. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. N.Y. : Basic Books, 1973.
14. Фридмен М. Количественная теория денег / М. Фридмен ; пер. с англ. – М. : Эльф-пресс, 1996. – 131 с.
15. Косьмин А.Д. Интеллектуальный потенциал общества: формирование, оценка, эффективность использования / А.Д. Косьмин, Е.А. Космина. – М. : Экономика, 2004. – 318 с.
16. Шумпетер Й. Теория экономического развития : (Исслед. предпринимат. прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер ; пер. с нем. В.С. Автономова [и др.]. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
17. Nelson R., Winter S. An Evolutionary Theory of Economic Change. Harvard University Press : Cambridge, MA, 1982.
18. Amendola M., Gaffard J.L. The Innovative Choice: An Economic Analysis of the Dynamics of Technology. – Oxford : Basil Blackwell, 1988.
19. Carlsson B., Taymaz E. The Role of Technological Progress and Economic Competence in Economic Growth // Working Paper. Stockholm : IUI, 1991.
20. Всесвітня організація охорони здоров'я. Статут (Конституція) ВООЗ. – Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_ru.pdf.
21. Human Development Report 2014. Adult health and health expenditures. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>.

Власова Т. Р.

Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ЕВОЛЮЦИЯ КОНЦЕПЦИЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И КАПИТАЛА ЗДОРОВЬЯ КАК ЕГО СОСТАВЛЯЮЩЕЙ

Резюме

Статья посвящена категории «человеческий капитал» и анализу подходов к данному понятию в трудах экономистов. Выявлено, что современная теория человеческого капитала является результатом развития мировой экономической и философской мысли, в которой начато рассмотрение человеческого капитала в контексте роста роли знаний и умений, интеллектуальных составляющих экономического прогресса. Однако в большинстве работ относительно незначительное внимание уделено здоровью человека как основе формирования, развития и реализации человеческого капитала.

Ключевые слова: человек, капитал, человеческий капитал, формирование человеческого капитала, капитал здоровья.

Vlasova T. R.

Chernivtsi Trade and Economics Institute of
Kyiv National University of Trade and Economics

EVOLUTION OF HUMAN CAPITAL CONCEPTIONS AND HEALTH CAPITAL OF AS ITS MAIN COMPONENT

Summary

The article is devoted to the category of «human capital» and the analysis of approaches to this concept in the writings of economists. It's revealed that the modern theory of human capital has been a result of the global economic and philosophical thought, which began consideration of human capital in the context of the increasing role of knowledge and skills, intellectual components of economic progress. However, most writings have paid relatively little attention to human health, both through the formation, development and implementation of human capital.

Keywords: person, capital, human capital, the formation of human capital, health capital.